

İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ 23:1 (2018), SS. 183-207.

Makale Gönderim Tarihi: 11.04.2018 Makale Kabul Tarihi: 04.10.2018

Araştırma Makalesi

VIII. ASIR OSMANLI ALİMLERİNDEN MUHAMMED B. MUSTAFA EL-AKKİRMÂNÎ VE BESMELE TEFSİRİ

Süleyman GÜR*

Öz

Âlimler eskiden beri Kur'ân-ı Kerim'in bütünü, bir cüzünü, bir sûresini ya da bir âyetini açıklamak üzere çeşitli eserler kaleme almışlardır. Bu eserlerde üzerinde en çok durdukları konuların başında da "besmele tefsiri" gelmektedir. Kimileri besmeleyi eserlerinin mukaddimelerinde genişçe ele alırken, kimileri de konu ile ilgili müstakil risâleler yazmışlardır. Bunlardan biri de XVIII. yüzyıl Osmanlı ulemâsından aslen Kırımlı olan Muhammed b. Mustafa el-Akkirmânî'dir. Onun besmeleye dair risâlesi ilim ehline dikkate alınmış ve onlarca yazma nüshası günümüze ulaşmıştır. Müellif bu eserde besmeleyi oluşturan kelimeleri tek tek ele almış ve özellikle dilsel tahlillere ve kelâmî açıklamalara ağırlık vermiştir. Bu makalede önce onun kısa hayat hikayesine yer verilecek ardından "besmele tefsiri" tahlil edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Besmele, Akkirmânî, Osmanlı, Risâle.

Atıf: Gür, Süleyman. "XVIII. Asır Osmanlı Alimlerinden Muhammed B. Mustafa El-Akkirmânî Ve Besmele Tefsiri". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23:1 (2018): 183-207.

* Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı,
suleymangur@ktu.edu.tr

Eighteenth Century Ottoman Scholars Muhammed b. Mustafa al-Akkirmânî and his Tafsir of Bismillah

Abstract

The scholars have always written books to explain the whole of the Qur'an, a sadness, a surah, or a verse. In these works, the most important topics on which they are mentioned are the tafsir of bismillah. Some of them widely explained the bismillah at the entrance of these books, some of them wrote independent studies (risala) on the subject. One of them is that Ottoman scholar Muhammed b. Mustafa al-Akkirmânî who was originally a Crimean. His work on bismillah has been taken into consideration by scholars and dozens of manuscripts reached up until now. The author in this work analyzed bismillah with addressing forming words one by one and especially gave place linguistic analysis and philosophical explanations. In this paper firstly, it will be mentioned about the life story then his work which named "tafsir of bismillah" will be analyzed.

Key Words: Tafsir, Bismillah, Akkirmânî, Ottoman, Risalah.

Giriş

Besmele, kâinatın yaratıcısının eşsiz adı ile esmâ-i hüsnâsının başında bulunan rahmân ve rahîm sıfatlarını toplayan, Kur'ân-ı Kerim'in özeti mesabesinde vecîz bir âyettir.¹ Tevbe sûresi hariç bütün sûrelerin başında yer alır. Her hayırlı işe onunla başlanır.² Faziletine dair hadisler vardır.³ Belli ibadetlerde⁴ ve hayvan kesiminde zikredilmesi gerekir.⁵ Bazı fiillere başlarken besmele çekmeyi öğütleyen nebevî tavsiyeler vardır.⁶ Bu ve benzeri nedenlerden dolayı besmele, İslam tarihi boyunca âlimlerin ilgi odağı olmuş, ondaki incelikler keşfedilmeye çalışılmıştır. Tasavvuf, kırâat ve fıkha dair eserlerde, Arap, Fars ve Türk edebiyatında bütün yönleriyle ele alınmış, özellikle tefsir mukaddimelerinde tafsilatlı bir şekilde izah edilmiştir. İstiâze ve Fâtiha tefsiri hakkında yazılan eserlerde de üzerinde durulmuştur. Bazı âlimler ise büyük bir özenle müstakil besmele tefsirleri kaleme almışlardır.⁷

¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekr el-Kurtûbî, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'ân*, thk, Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Müessesetü'r-Risâle, Lübnân, 2006, c. I, 142.

² Buhârî, Nikâh 66; Müslim, Nikâh 116; Ebû Dâvûd, Salât 119; Tirmizî, Mevâkîf 67.

³ Hâdimî bu hadislere yer verip bazılarını sıhhat bakımından değerlendirir. Bk., Ebû Saîd el-Hâdimî, *Risâletü'l-besmele*, Âsîtâne, İstanbul, ts., s. 76-77.

⁴ İbn Mâce, Tahâret 41; Tirmizî, Tahâret 20.

⁵ En'âm, 6/121; Mâide, 5/4.

⁶ Buhârî, Et'ime, 70; Ebû Dâvûd, Et'ime 18, İbn Mâce, Et'ime 8.

⁷ Mehmet Kaya, "Tefsir Ekolleri Perspektifinden Kur'an'ın Çok Boyutlu Yorumu: Besmele Örneği", *Hittit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015/1, cilt: 14, Sayı: 27, s. 85.

Bu alanda yazılan müstakil eserlerin ilkinin, Zeccâc'ın (ö. 311/923), besmeleyi oluşturan dört lafzı; mâna, usûl, iştikâk, i'rab, tertib ve diğer yönlerden incelediği *Kitâbü'l-ibâne ve't-tefhîm 'ân ma'âni bismillâhirrahmânirrahîm* adlı eseri olduğu ifade edilmektedir.⁸ Türklerin bu alanda yazdığı ilk müstakil eser ise tespit edebildiğimiz kadarıyla Hacı Bektâş-ı Velî'nin (ö. 669/1271 [?]) *Kitâb-ı tefsîr-i besmele ma'a makâlât-ı Hâcî Bektâş* adlı eseridir. Besmele okumanın faziletleri ve tasavvufî istılahların genişçe yer aldığı eserin tek nüshası Manisa İl Halk Kütüphanesi nr: 3536'da bulunmaktadır. Yine tespit edebildiğimiz kadarıyla Osmanlı ulemâsı içerisinde ilk müstakil besmele tefsiri Dâvûd-i Kayserî'nin (ö. 751/1350), değişik kütüphanelerde nüshaları bulunan *Şerhu'l-besmele mine't-te'vilâti'l-Kâşâniye* adlı risâlesidir.⁹

Ülkemizdeki kütüphanelerde, önemli bir bölümü Osmanlı âlimleri tarafından kaleme alınan çok sayıda besmele tefsiri bulunmaktadır. Çoğunluğu yazmalar halinde olan bu eserlerin içerisinde dili Türkçe olanlar olduğu gibi az sayıda Farsça risâleye de rastlanmaktadır. Ekseriyetinin dili ise Arapça'dır. Bunların bir kısmının müellifi belli olmamakla birlikte, müellifi bilinenlerin sayısı daha fazladır.

Zekeriya el-Ensârî'nin (ö. 926/1520), *Risâle fi'l-kelem ale'l-hamdele ve'l-besmele* (Süleymaniye Ayasofya nr: 2290), Hatib Şirbinî'nin (ö. 977/1570), *Risâle fi'l-besmele ve'l-hamdele* (Burdur İl Halk Kütüphanesi nr: 1088/1), Aliyyü'l-Kârî'nin (ö. 1014/1605), *Mes'ele fi'l-besmele* (Süleymaniye Esad Efendi nr: 3525) adlı eserleri müellifi belli olan Arapça besmele tefsirlerinden sadece birkaçıdır.

Ebû Saîd Muhammed b. Mustafa el-Hâdimî'nin (ö. 1176/1762) *Risâletü'l-besmele* (Matbaa-i Âmire, 1261), Gözübüyükzâde İbrahîm b. Muhammed el-Kayserî'nin (ö. 1253/1838) *Risâletü'l-besmele* (İstanbul, 1274), Muhammed Sadullah el-Çarşambavî'nin (ö. 1286/1869'da sağ) *Risâletü'l besmeleti'l-kelemîyye* (İstanbul, 1286), Mustafa b. Halil ez-Zağravî'nin *Risâletü'l-besmele* (İstanbul, 1269), Naimzâde Ahmet Nazif el-Beypazarî'nin (ö. 1931) *Risâletü'l-besmele yahud netîcetü'l-akvâli'l-eimme fi'l-mesâli'l-mühimme* (İstanbul, 1341) adlı risâleleri Osmanlı ulemâsının yazmış olduğu Arapça matbu besmele tefsirlerindedir.

⁸ İbrahim Yıldız, "Ebû İshâk ez-Zeccâc'ın Esmâ-i Hüsnâ ve Besmele Hakkında İki Eseri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24 (2015/1), s. 52.

⁹ Bu eserin bazı nüshaları için bkz., Beyazıt Devlet Ktp. nr: 517, vr. 1b-5a, Süleymaniye Ktp. Carullah Bölümü nr: 2061, vr. 3-4; İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları nr: OE_Yz_0666_01, vr. 1b-4b.

Molla Hüsrev'in (ö. 885/1480) *Kelâm müteallik bi't-tesmiye fi evâli's-süver* (Köprülü Ktp. Hafız Ahmed Paşa Bölümü nr: 329/25), Cemâl-i Halvetî'nin (ö. 899/1494) *Risâletü't-te'vîli'l-besmele ve't-te'avvüz* (Çorum Ktp. Hasan Paşa Bölümü nr: 402/11) Dâvûd b. Muhammed el-Hanefî el-Karsî'nin (ö. 1169/1756) *Şerhu'l-besmele* (Manisa Ktp. Zeynelzâde Bölümü nr: 5937/1), Ahmed b. Hasan el-Karamânî'nin (ö. 1190/1776 küsürler) *Tuhfetü'l-besmele* (Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar nr: 4140/6), İbn Kemâl Paşa'nın (ö. 940/1534) *Risâle fi tahkiki'l-besmele* (Süleymaniye Âşir Efendi nr: 430) adlı eserleri Osmanlı ulemâsının yazmış olduğu Arapça yazma besmele tefsirlerinin sadece birkaçıdır.

Muhammed b. Abdülgani Nâdirî'nin (Ganizâde) (ö. 1036/1627) *Manzûme fi Evsâfi Besmele* (Köprülü Ktp. Hafız Ahmed Paşa Bölümü nr: 362), İsmail Hakkı b. Mustafa el-Celvetî el-Bursevî'nin (ö. 1137/1725) *Şerh-i Besmele-i Şerîf* (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları nr: 0574_01), Şeyhoğlu'nun *Manzûme-i Besmele* (Kastamonu İl Halk Ktp. nr: 339/04) isimli eserleri ise Osmanlı Türkçesi ile yazılmış olan müstakil besmele tefsirlerindedir.

Günümüzde akademik çevrelerde bu eserlerin bir kısmı ile ilgili çeşitli çalışmalar yapılmıştır.¹⁰ Ancak ülkemizdeki resmi kütüphanelerde kırkın üzerinde nüshası bulunan Akkirmânî'nin besmele tefsiri henüz incelenmemiştir. Oysa bu eser, nüsha sayısı bakımından, gerek matbu, gerek yazma besmele tefsirleri arasında Ebû Saîd el-Hâdimî'nin (ö. 1176/1762) *Risâletü'l-besmele* adlı eserinden hemen sonra gelmektedir. Eserin bu kadar yaygın olması onun ilim ehline kabul gördüğüne işaret etmektedir. Biz de ulemânın dikkatini çeken böyle bir eseri bir makalede ele almayı uygun gördük. Ancak esere geçmeden önce müellifin hayatı ve eserleri hakkında kısaca bilgi vermek istiyoruz.

1. Muhammed b. Mustafa el-Akkirmânî'nin Hayatı ve Eserleri

Müellifin hayatı hakkındaki bilgiler sınırlı olup kaynaklarda şu şekilde tanıtılmaktadır: Akkirmânî, Kırım'ın Kefe şehrinden olan Hacı Hamid Mustafa'nın oğludur. Asıl adı Muhammed'dir. Bir süre müderrislik yaptıktan sonra 1167/1753'te İzmir mollası, 1172/1758'de Mısır kadısı oldu. Daha sonra Saray-ı Hümayun Hocası olarak görev yaptı. 1173/1759 yılında Mekke kadılığına tayin

¹⁰ Ali Can, "Ebû Saîd El-Hâdimî'nin Risâletü'l-Besmele Adlı Eserinde On Sekiz İlim Dalına Göre Besmele Yorumu", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012, cilt: 14, sayı: 1, ss. 1-73; Yakup Yüksel, "Beydâvî Tefsiri'nde Besmele Tahlili", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 14, sayı: 26, (2012/2) ss. 91-107; Kaya, "Tefsir Ekolleri Perspektifinden Kur'an'ın Çok Boyutlu Yorumu", ss. 83-116; Yıldız, "Ebû İshâk ez-Zeccâc'ın Esmâ-i Hüsnâ ve Besmele Hakkında İki Eseri", ss. 33-64; Tuğrul Tezcan, "Besmele Şerhi ve Risâletü'n-Nûriyye'de Dâvûd Karsî'nin Tefsir Yöntemi", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2016 (Nisan Özel), cilt: 5, sayı: 4, ss. 824-849.

edildi ve 1174 Muharrem ayında (Ağustos 1760) orada vefat etti.¹¹ Mala-mülke değer vermeyen, fakr-u zarûret içerisinde yaşayan, ilmi, irfanı ve eserlerinin çokluğu ile tanınan bir zat idi.¹²

Kırımlı bir aileye mensup olmasına rağmen Akkirmânî ismiyle anılması, doğup büyüdüğü Akkirmânî¹³ seherine nispetlidir. *Hâşiye ale'l-Hüseyniyye* adlı eserinin sonunda, müstensih şunları ifade eder: "İtikadda Mâturîdî, mezhepte Hanefî ve Akkirmân doğumlu Muhammed b. Mustafa'nın eseri burada sona erdi." Bu ve benzer ifadeler, Akkirmânî lakabının bundan dolayı kendisine verildiğini göstermektedir.¹⁴

Özellikle alet ilimlerinde ve yüksek ilimlerde derin bilgi sahibi olan Akkirmânî'nin¹⁵ telif ettiği eserlerin muhteva ve çeşitliliği dikkate alındığında onun XVIII. asır Osmanlı ilim, fikir ve kültür hayatına katkı sağlayan önemli bir âlim olduğu rahatlıkla söylenebilir. Zira o kelâm, akâid, felsefe, hadis, fıkıh, tefsir ve dil konuları başta olmak üzere hemen her sahada eser kaleme almış ve bu eserler kısa sürede ilmi çevrelerce kabul görmüştür. Bunun en bariz göstergesi eserlerinin önemli bir kısmının vefatından sonra Osmanlı'nın son dönemlerine kadar değişik baskılarının yapılması,¹⁶ diğerlerinin de çok sayıda yazma nüshasının çeşitli kütüphanelerde halen bulunuyor olmasıdır. Akkirmânî'nin ilim ve kültür hayatına etki ve katkısının günümüzde de devam ettiği anlaşılmaktadır. Zira akademik çevrelerde onun eserlerini merkeze alan çok sayıda makale¹⁷ ve tez¹⁸ çalışması yapılmaktadır.

¹¹ Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Matbaai Âmire, İstanbul, 1333, I, 214; İsmail Paşa el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-ârifin esmaü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin*, tsh. Kilisli Rifat Bilge, İbnülemin Mahmûd Kemâl İnal, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1951, II, 332; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, Müessesetü'r-Risâle, Dimeşk, 1957, c. III, s. 719; Sâkıb Yıldız, "Akkirmânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, 1989, c. II, s. 270.

¹² Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî, Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmaniye*, Sebül Yayınları, İstanbul, 1997, IV/1, s. 290.

¹³ 1944'ten sonra adı Belgorod-Dnestrovski olarak değiştirilen Akkirmân, günümüzde Ukrayna sınırları dahilinde olan Odesa eyaletine bağlı elli binin üzerinde nüfusu olan bir şehirdir. Birkaç kez Rusların eline geçti ise de 1812 Bükreş Antlaşması'na kadar Osmanlı idaresinde kaldı. XVII. yüzyılda Akkirmân'ı ziyaret eden Evliya Çelebi (Mayıs 1658) burada kale, medrese, hamam ve camiler ile 1500 kadar ahşap ev bulunduğundan, Meyak Geçidi'nden, Meyak Baba Sultanın Dinyester nehri yakınındaki türbesi ile civarında medfun şehitlerden bahseder. Mustafa L. Bilge, "Akkirman", *DİA*, İstanbul, 1988, c. II, s. 269-270.

¹⁴ Ahmet Bozyiğit, *Akkirmânî'nin Felsefî Görüşleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006, s. 24.

¹⁵ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, c. I, s. 214.

¹⁶ *İklilü't-terâcim*, İstanbul 1262, 1266, 1316, 1319; *Şerhu'l-Hüseyniyye*, İstanbul 1281, 1316; *Şerhu'l-Hadisî'l-erba'in*, İstanbul 1289, 1320, 1323; *Ef'alü'l-ibâd ve irâdetü'l-cüz'iyye*, İstanbul 1264, 1283, 1289. Bunlar, baskısı birden fazla yapılan eserlerinin sadece birkaçıdır.

¹⁷ Sayın Dalkıran, "Akkirmanî'nin İrade-i Cüzîyye ile İlgili Risâlesi ve Degerlendirilmesi", *EKEV Akademi Dergisi*, cilt: 1, sayı: 2 (Mayıs 1998), ss. 173-179; Şamil Öcal, "Osmanlı Kelamcıları Eş'ari

Akkirmânî'nin kaleme aldığı eserlere bakıldığında, genellikle Hanefî-Mâtürîdî ekolünün görüşlerine yakın bir yol takip ettiği görülmektedir. Bununla birlikte mezhepsel bir taassuptan da uzak durduğu, yer yer eleştirel bir tavır takındığı, bazı konularda Eş'arî ekolünün görüşlerini daha isabetli bulduğu ifade edilmektedir.¹⁹ Ancak onun, *Muntehab-ı İrâde-i Cüziyye Risâlesi* adlı eserinin mukaddimesine; "Malum ola ki ef'âl-i ibâd hakkında mezâhib-i adîde olup lâkin ehak ve esvab ancak İmamü'l-Hüdâ Ebû Mansûr Mâtürîdî mezhebidir ki bu mezheb cümle ashab-ı kiram ve tabiîn ve imam Ebî Hanîfe mezhebidir..."²⁰ şeklinde başlaması, özellikle bazı konularda Hanefî-Mâtürîdî geleneğin hararetli savunucularından biri olduğunu göstermektedir.

Kaynaklarda ve kütüphane katalog kayıtlarında telif, tercüme, şerh ve haşiyelerden oluşan toplam 60 kadar eser Akkirmânî'ye nisbet edilmektedir.²¹

miydi?- Muhammed Akkirmânî'nin İnsan Hürriyeti Anlayışı", *Dini Araştırmalar*, Ankara, 1999, cilt: 2, sayı: 5, ss. 225-254; Mehmet Vural, "Osmanlı'da Felsefe ve Akkirmânî'nin Felsefî Düşünceleri", *Söz ve Adalet Dergisi*, 2008, sayı: 7, ss.115-120; Hatice Toksöz, "Muhammed Akkirmânî'nin Ta'rifâtü'l-Fünûn ve Menâkıbü'l-Musannifin Adlı Eserinde Felsefî İlimler Algısı" *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul, 2013, sayı: 42, ss. 177-205; Mykhaylo M. Yakubovych, "Muhammad al-Aqirmani and his Iqd al-La'ali: The Reception of Ibn Sina in Early Modern Ottoman Empire", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, 2013, sayı: 41, ss. 197-217.

¹⁸ Akkirmânî ile ilgili yapılan tez çalışmaları. Ömer Faruk Altıparmak, *Muhammed b. Mustafa Akkirmânî ve Eseri İklilü't-Terâcim*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1993; Osman Nuri Kabaktepe, *Kadı Mîr Metni Üzerine Akkirmânî'nin İklilü't-Terâcim'i*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 1997; Bozyiğit, *Akkirmânî'nin Felsefî Görüşleri*, Ankara, 2006; Neslihan Dağ, *Muhammed b. Mustafa Akkirmânî'nin "İklilü't-Terâcim" Adlı Eserinde Felsefî Kavramlar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2006; Sadrettin Buğda, *Muhammed bin Mustafa Akkirmânî ve Muhtasâr-u Muğni'l-Lebîb an Kütübî'l-Ea'rib'in Edisyon Kitiği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2014; Hasan Alkan, *Akkirmânî'nin Hadis Şerh Metodu - Şerhu'l-Ehâdisi'l-Erbain- Adlı Eseri Özelinde*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 2015; Mahamadou Keita, *Akkirmânî'nin Şerhu Atbâki'l-Atbâk isimli Eserinin Tahkiki*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 2016; Mustafa Bal, *Muhammed bin Mustafa Akkirmânî ve İtikâdî Görüşleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gümüşhane, 2017.

¹⁹ Vural, "Osmanlı'da Felsefe ve Akkirmânî'nin Felsefî Düşünceleri", s. 119.

²⁰ Bkz. Akkirmânî, *Muntehab-ı İrâde-i Cüziyye Risâlesi*, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1283, s. 1.

²¹ Ancak hemen ifade etmek gerekir ki ona nisbet edilen eserlerin bir kısmının ona aidiyeti konusunda sorunlar vardır. Mesela, Zağravî'nin Arapça *Risâletü't-teavvüz ve besmele* adlı iki eseri, *Dîa*'da ve *Osmanlılar Ansiklopedisi*'nde Akkirmânî'ye atfedilmektedir. *Şerhu'l-Hadisî'l-Erbain* ile aynı eserin tercümesi olan *Burhânü'l-Müttakîn Tercüme-i Hadisî'l-Erbain* de iki ayrı esermiş gibi Akkirmânî'ye izafe edilmektedir. Hâlbuki birinci kitabı yedinci hadisten itibaren Arapça olarak Akkirmânî tamamlamış ikinci eser ise bu kırk hadis şerhinin Mustafa Cemî tarafından yapılmış olan tercümesidir. Bu risâlelerin içinde bulunduğu *el-Bürhânü'l-Müttakîn Tercüme-i Hadîs-i Erba'in* isimli Mustafa Cemî'ye ait olan bu tercüme İstanbul'da 1298 tarihinde basılmıştır. Murat Kaya, *Tanzimât'tan II. Meşrûtiyet'e Kadar (1839-1908) Matbu Türkçe Kur'an-ı*

Aklî ve dinî ilimlerin çeşitli dallarına ait olan bu eserlerin bir kısmı matbu bir kısmı ise yazmadır. Basılmış olan eserlerinin bazıları şunlardır:

1. *İklülü't-terâcîm* (İstanbul 1262): Ebherî'nin (ö. 663) *Hidâyetü'l-hikme* adlı felsefi eserine Kadı Mir Hüseyin'in (ö. 910) *Şerhu'l-Hidâyeti'l-esîriyye* adıyla yaptığı şerhin bazı ilavelerle Türkçe'ye tercümesidir.²²

2. *Şerhu'l-Hüseyniyye* (İstanbul 1281): Münazara adabıyla ilgili bir eserdir.

3. *Risâle-i Akâid* (İstanbul 1240).

4. *Hâşiye 'alâ Hâşiyeti 'Îsâmiddin* (İstanbul 1274): Akaide dair bir eserdir.

5. *Şerhu'l-hadîsi'l-erba'in* (İstanbul 1289): Birgivi'nin eserine yaptığı şerhtir.

6. *Ef'âl-i İbâd ve İrâde-i Cüz'îyye Risâlesi* (İstanbul 1289): Akkirmânî'nin, kelim ve akaid konularından halkın tamamının istifadesi için Türkçe olarak yazdığını ifade ettiği bir eserdir.²³

7. *Hâşiye 'alâ Hâşiyeti'l-Lârî*, (İstanbul 1265).

8. *Şerhu'l-emsile* (İstanbul 1252).

9. *Şerhu'l-binâ* (İstanbul 1257).

El yazması eserlerinin bazıları şunlardır:

1. *İkdu'l-kalâid 'ala şerhi'l-akâid ve'l-Hayâlî*.²⁴

2. *İkdü'l-leâli fi beyâni ilmillahi bi gayri'l-mütenâhi*.²⁵

3. *Şerhu kasîdeti'l-keâmîyye el-lâmîyye*.²⁶

4. *Şerhu tahmîs-i kasîde-i dimyâtiyye*.²⁷

5. *Risâle fi'l-vücûd ve'l-'adem*.²⁸

6. *Tarîfâtü'l-fünûn ve menâkibu'l-musannifin*.²⁹

7. *Etvâku'z-zeheb*.³⁰

8. *Tevaidü'l-misvak*.³¹

Kerim Tercüme ve Tefsirleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2001, s. 186-187; Mustafa Cemi, *el-Bürhânü'l-Müttakîn Tercüme-i Hadîs-i Erba'in* isimli eserinin mukaddimesinde, Birgivi'nin 40 hadisi cem' edip yedisini şerh ettikten sonra vefatı üzerine Akkirmânî'nin bu eseri tamamladığını söyler. Mustafa Cemi, *Burhanü'l-Müttekin Tercüme-i Hadîs-i Erba'in*, Matbaa-i Şeyh Yahya, İstanbul, 1290/1873, c. I, s. 2.

²² Bozyiğit, *Akkirmânî'nin Felsefi Görüşleri*, s. 11.

²³ Akkirmânî, *Ef'âl-i İbâd ve İrâde-i Cüz'îyye Risâlesi*, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1289, s. 1.

²⁴ Süleymaniye Ktp. Yazma Eserler Bölümü nr: 45 Ak-Ze 107.

²⁵ Süleymaniye Ktp. Yazma Eserler Bölümü nr: 297.412.

²⁶ Beyazıt Devlet Ktp. Yazma Eserler Bölümü nr: B/5624.

²⁷ Beyazıt Devlet Ktp. Yazma Eserler Bölümü nr: B/1361.

²⁸ İstanbul Üniversitesi Ktp. nr: A/3382.

²⁹ Süleymaniye Ktp. Aşir Efendi Bölümü nr: 325.

³⁰ İstanbul Üniversitesi Ktp. nr: A/4936.

³¹ İstanbul Üniversitesi Ktp. nr: A/3382.

9. *Dibâce-i Şerhi'l-Müniyye*.³²
10. *er-Risâle fî kitabi't-tahar*.³³
11. *Rüya Risâlesi*.³⁴
12. *Ediye-i Me'sûre*.³⁵
13. *Şerh-i Hilyeti'n-Nebi*.³⁶

Müellifin bunların dışında Türkiye'deki çeşitli kütüphanelerde çok sayıda eseri bulunmaktadır. Bu eserler bazı çalışmalarda tanıtıldığı için tekrara düşmemek adına burada onlara yer vermiyoruz.³⁷ Müellif ve eserleri hakkında yukarıdaki bilgileri aktardıktan sonra araştırmamızın konusu olan "besmele tefsiri"ne geçebiliriz.

2. Besmele Tefsiri Nüshaları

Arapça olarak kaleme alınan eserin hicri 1298 yılında *Risâle-i Besmele* adıyla İstanbul'da basıldığı ifade edilmiştir.³⁸ Ancak bu bilgi yanlış olmalıdır. Zira Süleymaniye Kütüphanesi Tirnovalı Bölümü nr: 523'te bulunan bir risâle, kütüphane kaydında besmele risâlesi olarak tanıtılmakta ve Akkirmânî'ye nisbet edilmektedir. Ayrıca İstanbul'da 1298/1880'de basıldığı belirtilmektedir. Oysa yaptığımız araştırmada bu yer numarasında İstanbul Uhuvvet Matbaası'nda 1327/1909'da basılan ve Kadı Abdullah Muhammed b. Selame b. Ca'fer el-Kuzâî tarafından derlenen *1200 Hadisi Şerif* isimli 55 sahifelik bir eserin bulunduğu ortaya çıkmıştır. *DİA*'da da, muhtemelen bu yanlış kayıttan dolayı, aynı yer numarası verilerek eserin matbu olduğu zikredilmiştir. Yapılan araştırmalar neticesinde bu risâlenin çok sayıda yazma nüshası tespit edildiği halde matbu bir nüshasına ulaşamamıştır. Eserin matbu olduğuna dair *DİA* ve yukarıdaki katalog kaydı dışında da hiçbir bilgi bulunmamaktadır.

Bu eserin, *Risâle fî tefsiri'l-besmele*, *Risâle fî'l-besmele*, *Şerhu'l-besmele*, *Risâle fî şerhi'l-Besmele* gibi isimlerle Türkiye'deki çeşitli kütüphanelerde onlarca yazma nüshası bulunmaktadır.³⁹ Ancak biz bu çalışmada müellif henüz hayatta

³² Beyazıt Devlet Ktp. Yazma Eserler Bölümü nr: B/2540.

³³ Ankara Millî Ktp. nr: A/8464.

³⁴ Süleymaniye Ktp. Yazma Eserler Özel Bölümü nr: 267.

³⁵ Ankara Millî Ktp. nr: A/8464.

³⁶ Süleymaniye Ktp. Esad Efendi Bölümü nr: 2972

³⁷ Eserler hakkında detaylı bilgi için bkz., Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Arifin*, II, 32; Yıldız, "Akkirmânî", II, 270; Bal, *Akkirmânî ve İtikâdî Görüşleri*, s. 15-18; Bozyiğit, *Akkirmânî'nin Felsefî Görüşleri*, s. 16-23. (Bozyiğit bu çalışmasında katalog kayıtlarında Akkirmânî'ye nisbet edilen 61 eserin adını zikretmektedir. Ancak bunların bir kısmının aynı eserler olup müstensihlerin/görevlilerin farklı isimlendirmelerinden dolayı ayrı eserlermiş gibi algılandığı görülmektedir.

³⁸ Yıldız, "Akkirmânî", c. II, 270.

³⁹

iken yazılmış olan en eski dört nüshayı incelemeyi uygun gördük. Bu nüshalardan birincisi Süleymaniye Kütüphanesi Bağdatlı Vehbi Bölümü'nde yer almaktadır.⁴⁰ On varaklık bu nüsha bir mecmuanın içerisinde. Eser adı muhtevadan hareketle *Şerhu'l-besmele* şeklinde kayda geçmiştir. Müellif adı mukaddimedeki "fe yekûlü'l-abdü'l-müftekir ilellahî'l-muktedir Muhammed b. Mustafa el-Akkirmânî" ifadesinden alınmıştır. Hatimede "114 yılında tamamlanmıştır/تمت ١١٤" şeklinde bir kayıt mevcuttur. Bu ifade görevli tarafından eserin 1140 yılında yazıldığı şeklinde yorumlanmış ve kataloğa böyle işlenmiştir. Bizim kanaatimiz de bu yöndedir. Zira ١١٤ rakamı ile ت harfinin noktası birbirine yakın olduğu için müstensih/müellif, Arapça'da sıfırı karşılayan noktayı koymayıp bu noktanın hem sıfır hem de ت harfine işaret edeceğini düşünmüş olmalıdır. Ya da bu risâle 1114 yılında tamamlanmıştır ki müellifin vefat tarihinin 1174 olduğu dikkate alındığında bu ihtimalin daha düşük olduğu anlaşılmaktadır. Bu tarihin telif tarihi mi yoksa istinsah tarihi mi, bu nüshanın müellif nüshası mı yahut müstensih nüshası mı olduğunu tespit etmek güçtür. Zira risâlede buna dair herhangi bir ipucu bulunmamaktadır. Dolayısıyla müellif nüshası olabileceği gibi müstensih nüshası olma ihtimali de vardır. Eser son derece okunaklı ve güzel bir hatla yazılmıştır.

İncelediğimiz ikinci nüsha, Milli Kütüphane'de yer alan sekiz varaklık *Şerhu'l-besmele* başlıklı nüshadır.⁴¹ Bu nüshada bir mecmuanın baş tarafındadır. Müellif adı mukaddimededen alınmıştır. Hatimede "1153 yılında tamamlanmıştır/تمت ١١٥٣" kaydı mevcuttur. Bunun dışında bir bilgi yoktur. Ancak kütüphane katalog fişinde bu nüshanın Yusuf b. Ramazan tarafından 1153/1739 yılında istinsah edildiği kayıtlıdır. Biz bu bilgiyi doğrulayıcı herhangi bir ize rastlayamadık.

İncelediğimiz üçüncü nüsha, Süleymaniye Kütüphanesi Dügümlü Baba'da bir mecmuanın içerisinde bulunmaktadır.⁴² Müellif ve eser adı başlıkta *Risâle fi'l-besmele li Akkirmânî* şeklinde geçmektedir. Ancak eser adı kataloğa muhteva dikkate alınarak *Şerhu'l-besmele ve'l-hamdele ve't-tasliye* şeklinde kaydedilmiştir. Varak 150b-157b'de besmele, 158a-161b'de hamdele, 161b-165b'de tasliye konusu işlenmiştir. Ferâğ⁴³ kaydındaki "Bu nüshayı 1157 yılında

ov.tr/Yordam01.htm; El-Fihrisü's-Şâmil li't-Türâsî'l-Arabiyyi'l-İslâmiyyi'l-Mahtut, Ulumu'l-Kur'ân Mahtutatu't-Tefsir ve Ulumu, Amman, nşr., Müessesetü Âli'l-Beyt, 1989, c. II, s. 768. Bu kaynaklarda yapılan taramalar neticesinde risâlenin çok sayıda nüshasına ulaşılmıştır.

⁴⁰ Süleymaniye Ktp. Bağdatlı Vehbi Bölümü nr: 1877, vr. 142b-151b.

⁴¹ Milli Ktp. Yazmalar Koleksiyonu nr: 06 Mil Yz A 3258/1, vr. 1b-8a.

⁴² Süleymaniye Ktp. Dügümlü Baba Bölümü nr: 449, vr. 150b-165b.

⁴³ Ferâğ kelimesi, müstensihler tarafından yazma eserlerin genellikle sonuna konulan ve metnin istinsahının bittiğini belirten kayıt için kullanılır; daha çok "kad vekaa'l-ferâğ" ibaresiyle başladığından bu adı almıştır. Aynı zamanda "istinsah kaydı" denilen bu satırlara bazan

onun (Akkirmânî'nin) mübarek hattından yazdım."⁴⁴ şeklindeki ibareden anlaşıldığına göre müellif nüshasından istinsah edilmiştir. Ancak müstensih adı belirtilmemiştir.

İncelediğimiz dördüncü nüsha, İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları 297.212 tasnif numarasında *Risâletü'l-besmele* adıyla yer almaktadır.⁴⁵ Müellif bu risâlenin ilk altı varağında besmeleyi, diğer varaklarında ise hamdele ve salveleyi açıklamıştır. Risâle, içerisinde çeşitli besmele tefsirlerinin de bulunduğu bir mecmuanın baş tarafındadır. Zahriyede⁴⁶ üç adet temellük kaydı vardır ve eser adı burada *Risâletü'l-besmele ve'l-hamdele ve't-tasliye* şeklinde geçmektedir. Serlevhada⁴⁷ ise eser adı *Risâletü'l-besmele*, müellif adı Muhammed Akkirmânî olarak kayıtlıdır. Telif tarihi yoktur. Risâle 1168/1754 yılında Salih b. Muhammed el-Bosnevî tarafından istinsah edilmiştir.

Bu dört nüshayı karşılaştırmamız neticesinde müellifin iki farklı besmele risâlesi yazmış olduğuna kanaat getirdik. Zira müellif, ilk iki nüshanın mukaddimesinde, bu eserin besmeleye dair olduğunu ifade etmiş ve devamında da bunun dışındaki konulara hiç girmemiştir. Son iki nüshanın mukaddimesinde ise bu risâlenin tesmiye (besmele), tahmid (hamdele) ve tasliye (salâtü selâm) hakkında yazıldığını beyan etmiş ve besmelenin tefsirini bitirdikten sonra diğer iki kavramı da izah etmiştir. Ayrıca ilk iki nüshanın mukaddimesi diğerlerine göre daha geniş tutulmuş ve aralarında bazı ifade farklılıklarının olduğu görülmüştür. Mukaddimenin dışındaki yerlerde ise aynı mefhumun kısmen farklı ifadelerle anlatıldığı ancak bazı konuların son iki nüshada daha detaylı bir şekilde ele alındığı tespit edilmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla müellif ilk olarak sadece besmeleyi açıklamak üzere bir risâle kaleme almış, daha sonra bazı ilave ve değişikliklerle birlikte esere hamdele ve salveleyi de ekleyerek hacmini genişletmiştir. Birinci ve ikinci nüsha arasında bazı harf değişiklikleri dışında herhangi bir fark yoktur. İkinci nüsha birinciden istinsah edilmiş olabileceği gibi her ikisi de müellif nüshasından ya da başka bir nüshadan çoğaltılmış olabilir. Hatta bunlardan birinin müellif hattı olma ihtimali bile bulunabilir. Bu konuda kesin bir şey söylemek şimdilik güçtür. Üçüncü nüsha ile dördüncü nüsha arasında da fark

"ketebehû" ifadesiyle başlamasından dolayı "ketebe kaydı" adı da verilir (Orhan Bilgin, "Ferâğ Kaydı", *DİA*, c. XII, s. 354-356).

⁴⁴ İbarenin orijinali şöyledir. تمت الرسالة في البسملة والحمدلة والتصلية لمولانا العالم الفاضل الكامل المحقق المدقق الشيخ محمد الاكرماني. كتبها من خطه المبارك سنة ١١٥٧

⁴⁵ İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları nr: OE_Yz_0573/01, vr. 1b-11b.

⁴⁶ Zahriye, yazma kitaplarda esas metnin başladığı sayfanın arkasındaki sayfa veya sayfalar için kullanılan bir terimdir (Gülner Duran, "Tezhip", *DİA*, c. XLI, s. 63-65).

⁴⁷ Serlevha, el yazması eserlerin zahriye sayfasından sonra karşılıklı iki sayfasında bulunan başlık kısmını ifade eder (Gülner Duran, "Serlevha", *DİA*, c. XXXVI, s. 567-569).

yoktur. 1168 yılında istinsah edilen Osman Ergin Yazmaları'ndaki dördüncü nüsha, 1157'de istinsah edilen Düğümlü Baba'daki nüshadan istinsah edilmiş olabileceği gibi başka bir nüshadan da çoğaltılmış olabilir. Ancak Düğümlü Baba'daki nüshanın müellif hattından çoğaltıldığı ferağ kaydında açık bir şekilde belirtilmiştir. Biz gerek bu kesin bilgiden, gerekse bu nüshanın müellif tarafından önceki risâlesinin gözden geçirilmiş hali olma ihtimalinden hareketle her dört nüshaya da bakmakla birlikte kaynak olarak Düğümlü Baba nüshasını vermeyi uygun gördük. Öte yandan risâlenin değişik isimlerle anılması, eser adının müellif tarafından verilmemiş olmasından kaynaklanmaktadır. Bu bakımdan biz genel olarak risâleden bahsederken "besmele tefsiri" ifadesini kullanmayı tercih ettik. Ancak dipnot verirken, esas aldığımız nüshanın katalog kaydında geçen *Şerhu'l-besmele ve'l-hamdele ve't-tasliye* ismini kullanacağız. Bu arada şunu da ifade etmek gerekir ki kütüphanelerde yer alan diğer nüshaların bazılarında hızlı bir şekilde bakma fırsatı bulduk. Görebildiğimiz kadarıyla bunların bir kısmında sadece besmeleye yer verilmişken bir kısmında hamdele ve salvele de yer almaktadır.

3. Besmele Tefsiri ve Tahlili

Akkirmânî'nin bu risâlesi besmele, hamdele ve salavât-ı şerife hakkında hazırlanmış orta hacimli ancak zengin muhtevalı bir eserdir. Dili Arapça'dır. Hedef kitle ilim ehlidir. Bundan dolayı metni zordur. Dönemin şartlarına ve anlayışına göre sistematik olduğu söylenebilir. Eserde dil ve sözcük tahlillerinin, kelâmî izahların öne çıktığı görülür.

Akkirmânî bu eserde, konu ile ilgili temel görüşlere yer verir, onları kuvvet derecelerine göre sıralar, bazen aralarından bir tercihte bulunur, bazen onları tenkit eder ve kendi düşüncesini açıklar. Umumiyetle Zemahşerî (ö. 685/1286) ve Kadı Beydâvî'nin (ö. 538/1144) tefsir metodunu takip eder. Ortaya atılabilecek muhtemel şüpheleri gidermek üzere, soru-cevap üslubunu kullanır. Şâyet meseleyi kendisi açıklayacaksa "فان قلت قلت" kalıbını,⁴⁸ bu konuda bir âlimin görüşünü nakledecekse "فان قلت أجاب عنه البيضاوي" şeklindeki bir kalıbı,⁴⁹ isim belirtmeksizin ulemânın görüşleri için "فان قلت أجيب عنه" kalıbını,⁵⁰ kendisinin de katıldığı bir görüş için "فان قيل قلنا" kalıbını⁵¹ kullanmayı tercih eder.

Müellifin Beydâvî ve Zemahşerî'nin yanı sıra Fahreddin er-Râzî (ö.606/1210), Halil b. Ahmed (ö. 175/791), Zeccac (ö. 311/923), Sekkâkî (ö.

⁴⁸ Muhammed b. Mustafa el-Akkirmânî, *Şerhu'l-besmele ve'l-hamdele ve't-tasliye*, Süleymaniye Ktp. Düğümlü Baba Bölümü nr: 449, vr.157b.

⁴⁹ Akkirmânî, *Şerhu'l-besmele*, vr.157a.

⁵⁰ Akkirmânî, *Şerhu'l-besmele*, vr.156b.

⁵¹ Akkirmânî, *Şerhu'l-besmele*, vr.152a.

626/1229), Sa'düddîn et-Teftâzânî (ö. 792/1390) ve Ebu'l-Hasan el-Eş'ârî (ö. 324/935-36) gibi tefsir, dil, belâgat ve kelâm âlimlerinden istifade ettiği görülür. Onların görüşlerini bazen doğrudan, bazen de mefhum olarak aktarır. Zaman zaman müelliflerin adını zikrederken, bazen de *Tefsir-i kebîr*, *Envâru't-tenzîl*, *Keşşâf*, *Muhtasaru'l-meânî*, *Fütühât* gibi eser adlarına yer verir. *Hâşiyetü'l-Beydâvî*, *Hâşiyetü'l-Keşşâf* şeklinde de atıfları vardır ancak bu hâşiyelerin kimlere ait olduğunu belirtmez. Kaynağını zikretmediği görüşler için "Kûfiyyûn", "Basriyyûn", "Cumhur", "Bazıları" gibi ifadeler; zayıf bulduğu görüşler için ise "kîle" lafzını kullanır.

Akkirmânî, mukaddimede önceki âlimlerin eserlerinden istifadeyle talebeler için bu eseri kaleme aldığını ifade ettikten sonra besmelenin önemine dair bazı izahlar yapar. Müelliflerin eserlerinde hamdeleden önce besmeleye yer verip "bismillâhirrahmânirrahîm" demelerinin üç nedeni olduğunu belirtir. Bunların birincisi Kur'ân'ın üslubuna riayettir. Zira Kur'ân besmele ile başlar, hamdele ile devam eder. İkincisi bu konuda icmanın meydana gelmesidir. Bu durumda icmaya göre amel etmek gerekir. Üçüncüsü "Besmelesiz başlanan her işin neticesiz kalacağına" dair hadistir.⁵² Müellif bu hadisle birlikte "Hamdelesiz başlanan her işin sonuçsuz kalacağı" şeklindeki hadise de yer verir.⁵³ Devamla, insanların akıllarına gelebilecek muhtemel şüpheleri bertaraf etmek üzere bu iki hadis arasında ilk bakışta tearuz varmış gibi bir durum ortaya çıktığını, ancak biraz düşününce aralarında herhangi bir çelişkinin olmadığını anlaşıldığını söyler. Zira birinci hadiste besmele ile başlama emri hakiki, ikinci hadiste hamdele ile başlama emri izafidir. Ayrıca hadisteki ebter (أبتر) lafzını da ele alır. Ona göre besmelesiz başlanan her işin ebter (sonuçsuz/kesik) olmadığı ortadadır. Bu durumda hadisteki ebter lafzı işlerin fiilen sonuçlanmayacağı anlamında değil, dinen neticesiz kalacağı manasında kullanılmıştır.⁵⁴ Ardından bir harf (ب) ve dört isimden (اسم، الله، الرحمن، الرحيم) meydana gelen besmeleyi gelenekte olduğu gibi tertip sırasına göre tahlil etmeye başlar. Konunun daha iyi anlaşılması için biz müellifin açıklamalarını belli başlıklar altında vermeye çalışacağız.

⁵² Hadis için bkz., Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sabit b. Ahmed b. Mehdi el-Hatîp el-Bağdâdî, *el-Câmi' li ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*, thk. Mahmut Tahhan, Mektebetü'l-Meârif, Riyad, 1989, c. II, s. 69, nr: 1209; İsmail b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ ve müzîlül-ilbâs ammâ-ştehera mine'l-ehâdîsi alâ elsineti'n-nâs*, Dâru'l- Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997, c. II, s. 109;

⁵³ Ebû Dâvûd, *Edeb* 18, nr: 4840; İbn Mâce, *Nikah* 19, nr: 1894; Ebû'l-Hasen Ali b Ahmed ed-Dârekutnî, *Sünenü'd-Dârekutnî*, thk., Şuayb Arnavut, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2004, c. I, s. 427.

⁵⁴ Akkirmânî, *Şerhu'l-besmele*, vr. 150b-151a.

3.1. Bismelenin Başında Bulunan “ب” Harfi Cerrî

Müellif, yukarıda yer alan rivayetlere temas ettikten sonra, bismelenin tefsirine, ba/ب harfi cerrinin izahı ile başlar. Bu harfi cerrin anlamı, muteallakı ve harekesi konusundaki görüşleri inceler.

3.1.1. Harfi Cerrin Anlamı

Akkirmânî, besmeledeki “ba” harfi cerrinin istiâne ya da musâhabe için olduğunu söyledikten sonra Beydâvî'nin birinci, Zemahşerî'nin ise ikinci görüşü tercih ettiğini aktarır. Kendisinin de istiâneyi tercih ettiğini ima eder. Buna göre mana şöyledir. “(Yaptığım iş) rahmân ve rahîm olan Allah'ın yardımıyla. O'nun adıyla başlanmasaydı bu iş tamam olmazdı.” Bu durumda isim yapılan işe âlet edilmiş olur. İşin çeşidi ne olursa olsun besmelesiz tamamlanamaz.⁵⁵ Müellif, ilerleyen satırlarda Zemahşerî'nin⁵⁶ “ba”nın mülâbese/musâhabe ifade etmesini tercih etme sebeplerini kendi tespitlerine göre altı maddede sayar. Ardından Beydâvî'nin bu görüşü benimsemeyip bu görüşe karşı altı delil sunduğunu onun hâşiyelerinden faydalanarak aktarır.⁵⁷

3.1.2. Harfi Cerrin Mûteallâkı

Müellif “ba” harfi cerrinin fiilin manasını isme aktarma görevi gördüğünü, dolayısıyla bağlı bulunduğu bir fiilin ya da şibih fiilin olması gerektiğini ifade eder. Gramer gereği mûteallâk bulunmadığı durumlarda özel bir karine olmadıkça umumi bir fiilin takdir edilmesi gerektiğini belirtir. Burada herhangi bir fiil zikredilmediğine göre harfi cerre umumi manalı bir fiil takdir edilir. Takdir ise işin çeşidine göre yapılır. Kim ne iş yapacaksa ona göre bir fiil takdir edilir. Yani nerede ve hangi işle ilgili olarak besmele çekilecekse, bismelenin başına getirilecek olan fiil de o şeye ve işe göre değerlendirilir. Örneğin araçtan inerken “bismillâh” diyen kişi, aslında “Allah'ın adını anarak araçtan iniyorum” demek ister. Diğer işlerde buna kıyas edilir. (Allah'ın adıyla kalkıyorum, Allah'ın adıyla yiyorum gibi). Ona göre mûteallâk, ya fiildir ya da isimdir. Ancak fiil olması delil bakımından daha güçlüdür ve tercihe şayandır. Bu fiilin mâzi ya da muzârî olması arasında bir fark yoktur. “Allah'ın adıyla yazdım” ya da “Allah'ın adıyla yazıyorum” şeklinde mahzûf ifade takdir edilebilir. Mahzûfa bir isim takdir edildiğinde bunun ifadeyi belâgat açısından zayıflatacağını ima ederek şöyle der: “Mahzûfun yerine تَأَلَّفِي بِسْمِ اللَّهِ “Benim yazmam Allah'ın

⁵⁵ Akkirmânî, *Şerhu'l-besmele*, vr. 151a.

⁵⁶ Bk., Ebü'l-Kasım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmizit't-tenzil ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vil*, Dâru'l-Marife, Beyrut, 2009, c. I, s. 25.

⁵⁷ Akkirmânî, *Şerhu'l-besmele*, vr. 152a-b.

adıyladır" şeklinde bir isim takdir edilmesi تاليفي kelimesinde bariz zamir olarak yer alan mütekellim "ya"sı sebebiyle sözün uzamasına neden olur. Oysa fiil bunun gibi değildir. Zira zamir onun içerisinde gizlidir." Müellif câr ve mecrûrun müteallâkı olarak diğer kaynaklarda fazlaca yer verilmeyen İbn Arabî'ye ait bir görüşü de aktarır. Bu görüşe göre müteallâk olan lafız "hamd" kelimesidir. Bu durumda mana şu şekildedir. "Allah'ın ism-i şerifi ile yardım isteyerek O'na hamdederiz."⁵⁸

3.1.3. Müteallâkın Takdir Edileceği Yer

Müellife göre müteallâk olan kelime ya mukaddemdir ya da muahherdir. Ancak muahher olması daha evladır ki Zemahşerî ve takipçileri de bu görüştedir. (Yani takdir بسم الله أنزل şeklinde değil de بسم الله أنزل şeklindedir.) Akkirmânî bunun nedeni olarak birkaç vecih zikreder.

Birinci vecih: Mâmulün (bismillâh) takdimi tahsisle birlikte önemini göstermek içindir. Cahiliye Arapları bir işe başlarken kendi ilahlarının adını ön planda tutarak بسم اللات "Lât'ın adıyla", بسم العزى Uzzâ'nın adıyla" derlerdi. Bu durumda tevhid ehli olan kimsenin de Allah'ın adını özellikle başta zikrederek dikkatleri O'na çekmesi, O'nun yüceliğini ortaya koyması ve müşriklere karşılık vermesi gerekir. Müellif bu açıklamasından sonra Teftâzânî'nin de Muhtasaru'l-meânî⁵⁹ isimli eserinde bu meseleye temas ettiğini ve bu izaha göre burada Belâgat ilmine göre kasr-ı ifrad meydana geldiğini söyler. Ardından açıklamalarını şöyle sürdürür: Çünkü muvahhid bu ifadeyle putların ortaklığını kestiğini kastetmiştir. Şayet muhatap, mütekellimin zikrettiği hükmün aksine inansa, mesela putların teberrüke layık olduğu şeklinde bir inancı olsa, mütekellim de onu reddetmek için "bismillâh" dese, bu durumda kasr-ı kalb olur. İki durum eşit olsa bu durumda -meânî kitaplarında da geçtiği üzere- kasr-ı ta'yin olur.⁶⁰

İkinci vecih: Bismillâh sözünün başta olması (mâmulün takdimi) vukuu bakımından da güzeldir. Zira bu sayede Yüce Allah'ın adı ve zikri her daim kişinin hatırına gelir. Kul her önemli ve güzel işe O'nun adıyla başlamış olur.

Üçüncü vecih: Mâmulün takdimi ta'zim ifade eder. Zira ismin öne alınması müsemmanın şanını yüceltir.

⁵⁸ Akkirmânî, *Şerhu'l-besmele*, vr. 151b.

⁵⁹ Bk., Teftâzânî, Sa'düddin Mes'ud b. Fahrüddin Ömer b. Burhanüddin Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî, *Muhtasaru'l-eânî*, nşr. Hacı Ahmed Hulusi, Dersaadet, İstanbul, ts., s. 82.

⁶⁰ Muhatap bir vasıf veya hükümde birden çok şeyin ortaklığına inanıyorsa bunlardan birine tahsis için yapılan kasra kasr-ı ifrad (birleme), muhatap hükmün aksine inanıyorsa bunu red için olana kasr-ı kalb (ters çevirme), hükümde mütereddit ise bunu gidermek için yapılan da kasr-ı ta'yin (belirleme) denir. İsmail Durmuş, "Hasr", *DİA*, 1997, c. XVI, s. 392-393.

Dördüncü vecih. Varlık sırasına daha uygundur. Zira Yüce Allah'ın adı varlık bakımından her şeye mukaddemdir. Dolayısıyla onun adı anılmadan hiçbir şeye başlanmaz.⁶¹

3.1.4. Harfi Cerrin Harekesi

Harfi cerrin harekesi ile ilgili olarak Beydâvî'den⁶² esinlenerek şu bilgileri aktarır: "Ba" harfi meksûr olarak yazılmıştır. Halbuki tek olan harflerin hakkı fethalı gelmeleridir. Ancak "ba" harfi kesralı (ب) olmaya ve müstakil bir harf olmaya diğer harflerden daha layıktır. Zira onun en bariz özelliği sürekli harf ve cer edatı olarak kalmasıdır. Nitekim emir lâmı ve zâhir ismin başına gelen lâm da meksûrdur. Bu metoda, ibtidâ manasına gelen lâmla arasını ayırmak için başvurulmuştur.⁶³

3.2. İsim Kelimesi (اسم)

"Ba" harfinden sonra "isim" kelimesinin tefsirine yer veren müellif, bu lafzı türediği kök, kitabet, isim-müsemmâ münasebeti gibi konular açısından ele alır. Açıklamalarına kelimenin kökeni hakkında bilgi vererek başlar.

3.2.1. İsim Kelimesinin Kökeni

Akkirmânî, اسم kelimesinin kökeni ile ilgili biri Basralılara diğeri Kûfelilere ait olan iki temel görüşü de zikreder.

Basra ekolüne göre اسم kelimesi yükseklik anlamındaki سمو lafzından türemiştir. Kesreti istimal sebebiyle sonu hazfedilmiştir. Okuyuş kolaylığı sağlamak için başına vasl hemzesi getirilmiştir. Zira Arapların geleneğinde hareke ile başlayıp sükûn ile bitirmek esastır. Çekiminin "سميت، سمي، اسماء، اسماء، اسماء" şeklinde yapılması da buna delildir. هُدَى ve سُمِّي şeklinde çekilmesi de ayrıca delil olarak gösterilmiştir. Kelimenin vezni konusunda aralarında ihtilaf etmiş olmakla birlikte cemisinin اسماء şeklinde geldiğinde hemfikirdirler. Basralılar kelimenin kökündeki anlamın müsemmânın kadrini yücelttiği için bu manayı tercih etmişlerdir.

Kûfelilere göre ise اسم kelimesi nişan alâmet manasına gelen وسم kökünden türemiştir. Başındaki و harfi düşürülmüş, onun yerine kelimeye başlayabilmek için vasl hemzesi getirilmiş ve اسم şeklini almıştır. Müellif bu görüşü naklettikten sonra kelimenin ilk harfinin hazfedilerek yerine hemzenin

⁶¹ Akkirmânî, *Şerhu'l-besmele*, vr. 151b-152a.

⁶² Bk., el-Beydâvî, Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, thk., Abdülkâdir İrfan, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1996, c. I, s. 25.

⁶³ Akkirmânî, *Şerhu'l-besmele*, vr. 151b.

getirilmesi şeklindeki bir uygulamanın olmaması sebebiyle bu görüşün reddedildiğini ifade ederek kendisinin de ilk görüşü tercih ettiğini ima eder.⁶⁴

3.2.2. İsim-Müsemmâ Münasebeti

Müellif bu açıklamalardan sonra isim ve müsemmâ arasındaki münasebete işaret etmek üzere Beydâvî'den şöyle bir nakilde bulunur. İsim, eğer kendisinden lafız kastediliyorsa o takdirde müsemmânın gayrıdır. Çünkü lafız (yani ismi ifade eden lafız) kesik kesik harflerden oluşmaktadır. İsim zamana ve milletlere göre değişiklik arz eder, sabit değildir. İsim bazen müsemmânın aynısı bazen de müsemmânın gayrısı olur. Yani isim değişkenlik arz eder, müsemmâ ise farklılık arz etmez. Eğer isim ile bir şeyin zatı kastedilirse o müsemmâdır, fakat bu şekilde bir mâna ile kullanılması meşhur değildir. Örneğin şu âyetlerde müsemmânın kendisi değil lafız kastedilmiştir. تَبَارَكَ اسْمُ رَبِّكَ ذِي الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ "Büyüklük ve ikram sahibi Rabbinin adı ne yücedir." (Rahmân, 55/78), سَبِّحْ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى "Yüce Rabbinin adını tesbih et." (A'la, 87/1). Aynı şekilde lafızlar da kötülük ve çirkinlikten münezze olmaları gerekir. Ya da isim kelimesi burada zâiddir. Eğer onunla (isimle) sıfat murat edilirse -ki Şeyh Ebu Hasan el-Eş'ari bu görüştedir- o takdirde sıfatın bir taksimi gibi olur. Dolayısıyla isim müsemmânın ya aynısı veya gayrısı ya da ne aynısı ne de gayrısıdır.⁶⁵

3.2.3. İsim Kelimesinin Kitabeti

Akkirmânî, اسم kelimesinin başındaki hemzenin besmelenin yazılışında dil kurallarına aykırı olarak düşürülmesinin kesreti istimalden kaynaklandığını ifade eder. Ancak o, hemzenin kitabette tamamen terk edilmediğini, zira "ba" harfinin uzatılarak yazılmasının burada bir hemzenin bulunduğu delâlet ettiğini de belirtir. Ayrıca, isim kelimesinde yer alan hemzenin Allah isminin dışında mesela Rab gibi bir başka isme izâfe edildiğinde, düşmeyeceğine dair görüşe de temas eder ve örnek olarak Alâk sûresinin ilk âyetinde geçen اقرأ باسم ربك (Alâk, 96/1) ibaresine yer verir.⁶⁶

3.2.4. İsim Kelimesinin Allah lafzına İzafe Edilmesi

Besmeleye, بِالله şeklinde Allah lafzıyla başlanmayıp öncesinde isim kelimesinin (بِسْمِ الله) bulunması öteden beri âlimlerin dikkatini çekmiş ve onlarda bu konuyu ele alıp yorumlama gereği duymuşlardır. Bunlardan biri de Akkirmânî

⁶⁴ Akkirmânî, *Şerhu'l-besmele*, vr. 153a.

⁶⁵ Akkirmânî, *Şerhu'l-besmele*, vr. 153b; Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, c. I, s. 29; Yüksel, "Beydâvî Tefsiri'nde Besmele Tahlili," s. 98.

⁶⁶ Akkirmânî, *Şerhu'l-besmele*, vr. 154a.

olmuştur. Ona göre Yüce Allah'ın besmeleye "بِسْمِ اللَّهِ" şeklinde başlayıp "بِاللَّهِ" dememesi, adını anmada bereket olması ve ondan yardım istenilmesi sebebiyledir. Ya da yeminle teyemmünü birbirinden ayırmak içindir. Zira yemin بِاللَّهِ şeklinde sadece Allah lafzıyla yapılır. بِسْمِ اللَّهِ tarzında Allah'ın ismi kullanılarak ise yemin yapılmaz. Dolayısıyla besmeleye بِاللَّهِ denilerek başlansaydı yukarıdaki incelikler kaybolup sadece yemin manası ifade ederdi.⁶⁷

Akkirmânî ayrıca, "Bismillâh lafzı ile söze başlamak Allah'ın adıyla başlamak anlamına gelmez, çünkü ب harfi ve اسم kelimesi Allah'ın isimlerinden değildir." şeklinde bir itiraz gelirse buna şöyle cevap verilir der ve şu izahları yapar: Allah'ın adının zikredilmesi demek onun özel isimlerinden birisinin zikredilmesini gerektirmez. O'nun isimlerinden birine delâlet eden bir lafzın zikredilmesi yeterlidir. İşte burada da durum aynıdır. Zira اسم kelimesinin Allah'a izafe edilmesi şayet cümlede tahsis manası ifade ederse -yani ister mukaddes zatına delâlet etmek için konulmuş bir lafız olsun ister onun yerine kaim sıfat manasına olsun- O'nun bütün isimlerini kapsar. Şayet Allah'a tahsis manası ifade ederse bu durumda O'nun bütün kemal sıfatlarını toplayan zatı için konulmuştur ki o da Allah lafza-i celâlidir. Bu durumda besmelenin اسم lafzıyla başlamasının gerçekte Allah'ın adıyla başlamak manasına geldiği ortaya çıkmış olur. ب harfine gelince o da isminin zikredilmesine vesile olmak üzere mahzûf fiile bağlı olarak ifade de yer almıştır.⁶⁸

3.3. Lafzatullahın (الله) İştikakı ve Anlamı

Müellif, Allah lafzının tefsirine iştikakı hakkındaki şu temel görüşe yer vererek başlar. Allah lafzı, ilah (اله) kelimesinden türemiştir. Başındaki hemze kıyasa aykırı olarak hazfedilmiş, onun yerine harf-i tarif/ال getirilmiştir. Harf-i tarif, asli harfin yerine geldiğinden asli harf mesabesinde kabul edilmiştir. Bundan dolayı nîdâ üslûbunda katı' hemzesiyle يَا اللهُ denilir. Bu ifadelerden sonra bazı dilcilerin "Şâyet asli harf yerinde olsaydı nîdâ dışında da yerini muhafaza etmeliydi." şeklindeki itirazını aktarıp nîdâ üslûbu haricindeki kullanımlarda hemzenin düşmesinin nedeninin lafzatullahın kesreti istimalinden kaynaklandığına dair Halil b. Ahmed'in görüşüne yer verir.⁶⁹ Daha sonra Allah lafzının kaynağına dair kuvvetli görüşleri dört başlık halinde şöyle sıralar.

1. Allah lafzı Arapça türemiş bir isim olup daha sonra tağlib yolu ile alem olmuştur. 2. Allah lafzı Arapça türememiş bir isimdir ki bu görüş Halil, Zeccâc ve fakihlere aittir. 3. Bu lafız müştak bir sıfat iken daha sonra aleme dönüşmüştür.

⁶⁷ Akkirmânî, *Şerhu'l-besmele*, vr. 153b.

⁶⁸ Akkirmânî, *Şerhu'l-besmele*, vr. 152a.

⁶⁹ Akkirmânî, *Şerhu'l-besmele*, vr. 154a.

Beydâvî de bu görüşü benimsemiştir. 4. Süryanice kökenli bir kelime olup daha sonra Arapçalaşmıştır.⁷⁰

Müellif devamlı bu görüşler içerisinde en isabetli olanın cumhurun ve dil üstatlarının da kabul ettiği gibi Arapça müştak bir isim olup daha sonra sadece Allah için kullanılan özel isim haline geldiği şeklindeki görüş olduğunu ifade eder. Ve bunu şöyle açıklar. “İlah lafzı ilk zamanlarda gerek hak gerek batıl bütün mabutlar için kullanılıyordu. Daha sonra sürekli ma’bud-u bil-hâk için kullanılageldiğinden “ilah” denince akla sadece Yüce Allah gelir olmuştur.” Müellifin bu beyanına göre “ilah” kökünden türeyen Allah lafzı, “ibadet edilen varlık” anlamında olduğundan, sadece kainatın yaratıcısı olan Allah’a has olup başka varlıklar hakkında kullanılamaz.⁷¹

Akkirmânî, “Allah lafzı hiçbir kelimedenden türememiştir, kendi zâtının özel bir ismidir.” şeklindeki bir görüşü aktardıktan sonra Teftâzânî’nin *Telhîs* şerhinde (*Şerhu Telhîs’l-Miftâh*) yer alan “Allah kelimesinin ferdiyet manasına hasredilmiş mefhuma ait bir isim” olduğuna dair görüşe de temas etmiştir. Buna göre, Allah kelimesi, varlığı zorunlu ve kendisine ibadet edilen bir mefhum için isim olmaktadır. Ancak müellif bu görüşe, “Allah lafzı isim olmayıp mefhum olsaydı o zaman لا اله الا الله cümlesi de tevhidi ifade etmezdi. Çünkü mefhum ortaklığı yani şirki menedemez” diyerek karşı çıkmıştır.⁷²

Müellif bu açıklamalardan sonra kelimenin türediği kök ve geldiği anlamlarla ilgili kaynaklarda yer alan çok sayıda görüşü zayıf bulduğunu ifade ederek bazen de tenkit ederek aktarır. Onun bu konuda Beydâvî’den⁷³ çokça istifade ettiği anlaşılmaktadır. Müellifin tafsilatlı bir şekilde ele aldığı görüşler özet olarak şöyledir. Allah lafzı müştaktır fakat insanlar nereden türediğini bilmekle mükellef tutulmamıştır. Hayret etti anlamındaki الله (elihe) kökünden türemiştir. Zira O’nu tanımada akıllar hayrete düşer. Sükûn bulmak anlamında olan الله dan türemiştir. Çünkü kalpler O’nunla sakinleşir, ruhlar O’nunla huzur bulur. Ya da korkmak anlamındaki الله kökünden türemiştir. Zira korkan kimse O’na sığınır O da onu korur. Yine aynı kökün sığınma anlamından geldiğini düşünenler de vardır. Zira kullar başlarına gelen sıkıntılardan tazarru ile O’na sığınır. Akli donup hayrette kaldı manasındaki وَءَلَّه kökünden türediğini söyleyenler de var. Gizlendi, yüce oldu anlamındaki لاها den geldi de denilmiştir. Başka bir görüşe göre aslı Süryânice olan لاها dan alınmıştır.⁷⁴

⁷⁰ Akkirmânî, *Şerhu’l-besmele*, vr. 154b.

⁷¹ Akkirmânî, *Şerhu’l-besmele*, vr. 154b.

⁷² Akkirmânî, *Şerhu’l-besmele*, vr. 155a.

⁷³ Beydâvî, *Envâru’-t-tenzîl*, c. I, s. 31-34.

⁷⁴ Akkirmânî, *Şerhu’l-besmele*, vr. 155a-156a

3.4. Rahmân ve Rahîm Kelimeleri (الرحمن الرحيم)

Akkirmânî bu iki ismi iştikak, anlam, takdim-tehir, belâgat ve 'rab yönünden inceler

3.4.1. Rahmân ve Rahîm Kelimelerinin Kökeni

Müellife göre rahmân kelimesi عَضِبَ (kızdı) fiilinden عَضْبَان (kızgın) vezninde; rahîm ise عَلِمَ (bildi) fiilinden gelen عَلِيم (bilgin) vezninde sıfat-ı müşebbehe olup her ikisi de رَجَم kökünden türemiştir. Müellif bu görüşe "sıfat-ı müşebbehe sadece lâzım fiilden olur, رَجَم kelimesi ise müteaddidir bu durumda nasıl olur da ondan türer" şeklinde bir itiraz yöneltilebileceğini ifade eder, ardından sıfat-ı müşebbehenin lâzım fiilden yapılmakla birlikte bazen müteaddi fiilden de yapılabileceğini Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-ulûm* isimli eserinin sarf bölümünden naklederek dilde bu kabil kullanımların varlığını delilleriyle birlikte ortaya koyar.⁷⁵ Tercih edilen görüşe göre rahmân ismi gramer itibari ile gayr-i munsariftir. Gerçi bu veznin müennes kalıbının فعلى ya da فعلانة şeklinde gelmesi, Allah için kullanılması uygun değildir. Ancak kalıp gereği hüküm gayr-i munsarif olmasını gerektirir.⁷⁶

3.4.2. Rahmân ve Rahîm Kelimelerinin Anlamı

Akkirmânî, rahmân ve rahîm kelimelerinin sözlük mânasını şöyle izah eder: Rahmet lafzı lügatta kalp yumuşaklığı ve şefkatten kaynaklanan lütuf ve ihsanda bulunmak manasına gelir. Bebeğin anne karnındaki mekanı olan "rahîm" sözcüğü de aynı kökten gelmekte olup annenin ona olan şefkatinden dolayı bu şekilde isimlendirilmiştir. Müellif ayrıca, "Lafzın ziyadeliği mananın ziyadeliğini gerektirir." ilkesinden hareketle rahmân isminin anlam bakımından rahîm isminden daha mübalağalı olduğunu söyler. Zira harflerin çokluğu mananın da çokluğunu gösterir. Örneğin قطع ve قطع fillerinden şeddeli olan ikincisinin harf sayısı fazla olduğu için birinciden daha fazla mâna ifade eder. Rahmândaki "elif" ve "nun"un ziyadesi de böyledir.⁷⁷

Müellif daha sonra dil konusundaki maharetini göstererek şöyle der. Bu kaide, harf sayısı ism-i failden az olan sıfat-ı müşebbehede bozulur. حذر ve حاذر örneğinde olduğu gibi. Burada birinci kelime sübut ve devama delâlet ettiği için ikincisi harf sayısı bakımından ondan fazla olsa da birincisi mâna bakımından daha geniştir. Ancak bu kaide de kelimelerin aynı kökten gelmeleri ve türlerinin aynı olması durumunda geçerlidir. Mesela rahmân ve rahîm kelimelerinin her

⁷⁵ Akkirmânî, *Şerhu'l-besmele*, vr. 156b.

⁷⁶ Akkirmânî, *Şerhu'l-besmele*, vr. 157b.

⁷⁷ Akkirmânî, *Şerhu'l-besmele*, vr. 156b.

ikisi de sıfat-ı müşebbehe olduğu için türleri aynıdır. Dolayısıyla burada nakz yoktur. Ancak حذر ve حاذر örneklerinde ise durum farklıdır. Bunların nevi farklıdır. Birincisi sıfat-ı müşebbehe ikincisi ise ism-i faildir. Bütün bu durumlarda esas olan külli kaidelere bakmaktır.⁷⁸

Müellif rahmân isminin mâna olarak rahîmden daha mübalağalı oluşunu kemmiyet (nicelik) ve keyfiyet (nitelik) bakımından da değerlendirir. Kemmiyet bakımından şöyle denilir: يا رحمن الدنيا "Ey dünyanın rahmânı". Zira rahmân ismi şerifinden dolayı onun rahmeti dünyada mümin, kafir, kuş, böcek gibi bütün canlıları kapsar. Yine يا رحيم الاخرة "Ey ahiretin rahîmi" denilir. Çünkü ahirette onun rahmeti sadece müminleri kapsar. Şüphesiz dünyada merhamet edilecek olanlar ahirette merhamet edilecek olanlardan daha fazladır. Bu durumda muhatabı olduğu fertler açısından da rahmân ismi rahîm ismine göre daha mübalağalı olmaktadır.

Keyfiyet boyutuna göre ise dünya ve ahirete izafetle şöyle denilir: يا رحمن الدنيا والاخرة "Ey dünya ve ahiretin Rahmân'ı". Zira dünya nimetlerinden ebedi saadete vesile olacak büyüklüğü vardır. Ahiret nimetlerinin ise tamamı büyüktür. Dünyaya izafetle ise şöyle söylenir: يا رحيم الدنيا "Ey dünyanın Rahîm'i". Çünkü dünya nimetlerinden değersiz olanlar vardır. Bundan dolayı rahîm lafzının dünyaya izafe edilmesi münasip olmuştur.⁷⁹

3.4.3. Rahmân Kelimesinin Rahîm'e Takaddümü

Müellifin bu konudaki açıklamaları şöyledir:

Rahmân isminin rahîmden daha belîğ olduğunu düşünenler, kıyasa göre sıralamada düşük olandan yükseğe doğru gidilmesi, yani rahîm isminin rahmâna takaddümü gerekirken rahmân isminin rahîm ismine takdim edilmesini farklı gerekçelerle açıklamaya çalışmışlardır.⁸⁰ Bunlardan biri de Akkirmânî'dir. O rahmân isminin rahîm ismine takaddümünün üç hikmeti olduğunu düşünür.

Birincisi; zaman bakımından dünya rahmeti ahiret rahmetinden önce vuku bulacaktır. Buna işaret eden lafız da rahmân lafzı olunca ibarede önce zikredilmesi uygun olmuştur.

İkincisi; rahmân ismi Allah için özel bir isim olduğundan ondan başkasına sıfat olamaz.⁸¹ Zira karşılık beklemeksizin gerçek manada nimet veren O olduğu gibi gerçek manada rahmet eden de O'dur. Başkaları ise iyiliğinin

⁷⁸ Akkirmânî, *Şerhu'l-besmele*, vr. 156b.

⁷⁹ Akkirmânî, *Şerhu'l-besmele*, vr. 157a.

⁸⁰ Kaya, "Tefsir Ekolleri Perspektifinden Kur'an'ın Çok Boyutlu Yorumu", s. 101.

⁸¹ Bu meseleyi açıklarken İbn Cemâa'nın (ö. 819/1416), *Dercü'l-me'âlî fî Şerhi Bed'ül-Emâlî* adlı eserine de atıfta bulunur. Bu eser, Üşî'nin akaidle ilgili olup *el-Kasidetü'l-lâmiyye* diye de bilinen *Bed'ül-emâlî* adlı eserinin şerhidir. Cengiz Kallek, "İbn Cemâa", *DİA*, c. XIX, s. 394-395.

karşılığını bekler, sevap almak ister veya iyiliği ile övülmek, sıkıntılarını gidermek ya da içinden mal sevgisini atmak isterler. Bir de başkaları bu hususta aracı gibidir. Çünkü nimetin kendisi, varlığı, onu elde etmek için gereken kudret, onu meydana getiren sebep gibi şeyler hep Allah'ın yardımı ile olur.

Üçüncüsü; rahmân ismi en büyük nimetleri ve onların temel olanlarını içermektedir. Rahîm ise bir tetimme olarak bunların dışında kalan nimetleri içine aldığı için rahmândan sonra zikredilmiştir. Ya da fasılaların (redif) tutması içindir.⁸²

3.4.4. Rahmân ve Rahîm Kelimelerinin Belâgatı

Zaman zaman açıklamalarında belâgat konularına da temas eden müellif الرحمن الرحيم isimlerinin Yüce Yaraticı'nın bütün isim ve sıfatlarını cem eden Allah lafzından sonra zikredilmesinin belâgat ilmine göre ihtirâs⁸³ sanatına binaen olduğunu aktararak burada belâği bir kaidenin olduğunu ifade etmiştir.⁸⁴ Ayrıca sebep-sonuç ilişkisi bakımından bu iki ismin besmelede yer almasını mecaz-ı mürsel konusuna örnek olarak gösterir.⁸⁵

3.4.5. Rahmân ve Rahîm Kelimelerinin İ'rabı

Rahmân kelimesi Allah lafzının sıfatı ya da bedeli olduğu için mecrûrdur. Rahîm kelimesi de sıfattan sonra gelen bir sıfat olarak ona tabidir. Bu iki kelimenin merfu olması⁸⁶ ya da *Şerhu'n-Nukâye*'de⁸⁷ geçtiği üzere emdehu gibi mahzuf bir fiilin mefulü olarak mansub olmaları da caizdir.⁸⁸

Müellif son olarak besmelede Allah, rahmân ve rahîm isimlerinin Yüce Allah'a tahsis edilmesini şu şekilde açıklar: "Arif olan bilmelidir ki, bütün işlerde yardım istenilecek gerçek ma'bud O'dur. Ayrıca büyük-küçük, önemli-önemsiz, muaccel-müeccel bütün nimetleri veren O'dur. Bu sayede arif her şeyiyle O'nun

⁸² Akkirmânî, *Şerhu'l-besmele*, vr. 157a-b.

⁸³ İtnâbın bir türü olan ihtirâs, yanlış anlaşılma ihtimali bulunan bir cümlenin peşinden, bu ihtimali ortadan kaldıran bir kısım getirmek demektir. Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh fi ulûmi'l-belâğa*, nşr. M. Abdülmün'im Hafâcî, Kahire, 1400/1980, s. 310.

⁸⁴ Akkirmânî, *Şerhu'l-besmele*, vr. 156a.

⁸⁵ Akkirmânî, *Şerhu'l-besmele*, vr. 156b.

⁸⁶ Kur'ân dışında sıfat ve mevsufun arasının kesilmesi caizdir. Bu durumda rahman ve rahim kelimeleri mahzuf bir mübtedanın haberi olarak merfu olurlar (هو الرحمن الرحيم). Muhammed et-Tayyib el-İbrahim, *İrabu'l-Kur'âni'l-Kerim*, Dâru'n-Nefâis, Lübnan, 2006, s. 2.

⁸⁷ *en-Nukâye*, *el-Vikâye*'nin Sadrüşşeria es-Sânî tarafından yapılan muhtasarıdır. Bu esere Nizâmeddin el-Bircendî, Takıyyüddin eş-Şümunnî, Musannifek, İbn Kutluboğa, Kuhistânî ve Ali el-Kârî gibi bazı âlimler şerh yazmışlardır. Murteza Bedir, "Vikâyetü'r-Rivâye", *DîA*, c. XLIII, s. 106-108. Akkirmânî'nin burada faydalandığı şerhin hangisi olduğu bilinmemektedir.

⁸⁸ Akkirmânî, *Şerhu'l-besmele*, vr. 157b.

kutsiyetine doğru yönelir ve muvaffakiyet ipine tutunur. İç dünyasını O'nun zikri ile meşgul eder ve başkalarına karşı sadece O'ndan yardım diler."⁸⁹

Müellif besmele ile ilgili açıklamalarını bu şekilde tamamladıktan sonra sırasıyla hamdele ve salvenin izahına geçer. Bu lafızları tıpkı besmeleyi tefsir ederken yaptığı gibi (الحمد لله / رب العالمين / والصلاة والسلام / على نبيه / محمد / وعلى آله / وأصحابه /) (أجمعين) şeklinde bölerek tek tek ele alır. Ancak bu kısım konumuzla alakalı olmadığı için çalışmamızı burada sonlandırıyoruz.

Sonuç

XVIII. asır Osmanlı ilim, fikir ve kültür hayatına katkı sağlayan önemli âlimlerinden biri olan ve tefsir, hadis, fıkıh, felsefe, tasavvuf, akaid, kelam, mantık başta olmak üzere birçok alanda eser telif eden Akkirmânî'nin Besmele Tefsiri, telif tarihinden itibaren ilmi çevrelerce kabul görmüş, müstensihler tarafından farklı tarihlerde çok sayıda nüshası istinsah edilmiş ve bu yazma nüshaların onlarcası günümüze kadar ulaşabilmiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Ebû Saîd el-Hâdimî'nin *Risâletü'l-besmele* adlı eserinden sonra ülkemizdeki kütüphanelerde adına en çok rastlanan besmele tefsiri olma özelliğine sahiptir. Bazı kaynaklarda eserin matbu olduğu ifade edilmiş olsa da bu bilginin kütüphane katalog kaydındaki bir hatadan kaynaklandığı anlaşılmıştır. Eser, ilim ehli dikkate alınarak yazılmış, orta hacimli, zor ibareli, muhtevası yoğun bir eserdir. Başta Beydâvî ve Zemahşerî olmak üzere, Râzî, Halil, Zeccâc, Sekkâkî, Teftâzânî gibi tefsir ve dil âlimlerinin görüşlerinden istifade edilerek hazırlanmıştır. Muhteva ve metot bakımından besmele ile ilgili daha önce yapılan çalışmaların devamı niteliğindedir. Dolayısıyla yorum ve açıklamalar daha ziyade dilbilimsel ağırlıklı olup zaman zaman felsefî ve kelâmî konulara da değinilmiştir. Sûre başlarındaki bismelenin müstakil bir âyet sayılıp sayılmaması, Fatiha'dan olup olmaması, namazda okunması gibi fıkhi konulara ise hiç girilmemiştir. Bir iki rivayet hariç bismelenin faziletine dair hususlara da yer verilmemiştir. Besmeleyi oluşturan ba, isim, Allah, rahmân ve rahîm lafızları (ب، اسم، الله، الرحمن، الرحيم), özellikle iştikak, sarf, nahiv, belâgat, kitabet ve anlam yönünden tek tek ve sırasıyla ele alınıp tahlil edilmiş, ne gibi görev ve fonksiyonlarının olduğu izaha çalışılmıştır. Harfi cerrin muteallâkı, görevi, anlamları, isim lafzının ibarede yer alması, lafza-i celâl ile ilişkisi, Allah lafzının kökeni, anlamları, rahmân ve rahîm isimlerinin iştikakları, özellikleri, yüklendikleri manalar, takdim-tehirleri gibi konular o dönemin şartlarına göre sistematik bir şekilde okuyucuya aktarılmıştır.

⁸⁹ Akkirmânî, *Şerhu'l-besmele*, vr. 157b-158a.

Kaynakça

- Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *İsmail b. Muhammed el-Aclûnî, Keşfu'l-hafâ ve müzilü'l-İlbâs ammâ-ştehera mine'l-ehâdîsi alâ elsineti'n-nâs*, Dâru'l- Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997.
- Akkirmânî, Muhammed b. Mustafa Hamid el-Kefevî, *Ef'al-i İbâd ve İrâde-i Cüz'iyye Risâlesi*, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1289.
- _____, *Muntehab-ı İrâde-i Cüz'iyye Risâlesi*, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1283.
- _____, *Şerhu'l-besmele ve'l-hamdele ve't-tasliye*, Süleymaniye Kütüphanesi Düğümlü Baba Bölümü nr: 449.
- Alkan, Hasan, *Akkirmânî'nin Hadis Şerh Metodu - Şerhu'l-Ehâdîsi'l-Erbâin- Adlı Eseri Özelinde*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 2015.
- Altıparmak Ömer Faruk, *Muhammed b. Mustafa Akkirmânî ve Eseri İktilû't-Terâcîm*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1993.
- Bağdâdî, İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin esmaü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin*, tsh. Kilisli Rifat Bilge, İbnülemin Mahmûd Kemâl İnal, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1951.
- Bal, Mustafa, *Muhammed bin Mustafa Akkirmânî ve İtikâdî Görüşleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gümüşhane, 2017.
- Bedir, Murteza, "Vikâyetü'r-Rivâye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XLIII, ss. 106-108.
- Beydâvî, Nâsırüddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, thk., Abdülkâdir İrfan, Dâru'l-fikr, Beyrût, 1996.
- Bilge, Mustafa L., "Akkirman", *DİA*, c. II, ss. 269-270.
- Bilgin, Orhan, "Ferâğ Kaydı", *DİA*, c. XII, ss. 354-356.
- Bozyiğit, Ahmet, *Akkirmânî'nin Felsefî Görüşleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006.
- Buğda, Sadrettin, *Muhammed bin Mustafa Akkirmânî ve Muhtasâr-u Muğni'l-Lebîb an Kütübi'l-Ea'rib'in Edisyon Kitiği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2014.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim b. el-Mugîre b. Berdizbeh el-Cûfi el-Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî, (Mevsûatü'l-Hadîsi's-Şerîf el-Kütübü's-Sitteh)*, Dâru's-Selâm, Riyad, 2008.
- Bursalı, Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Matbaai Âmire, İstanbul, 1333.

- Can, Ali, "Ebû Saîd El-Hâdimî'nin Risâletü'l-Besmele Adlı Eserinde On Sekiz İlim Dalına Göre Besmele Yorumu", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 14, sayı: 1, 2012, ss. 1-73.
- Cemi, Mustafa, *Burhanü'l-Müttekin Tercüme-i Hadis-i Erbain*, Matbaa-i Şeyh Yahya, İstanbul, 1290/1873.
- Dağ, Neslihan, *Muhammed b. Mustafa Akkirmânî'nin "İklilü't-Terâcim" Adlı Eserinde Felsefi Kavramlar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2006.
- Dalkıran, Sayın, "Akkirmânî'nin İrade-i Cüziyye İle İlgili Risâlesi Ve Değerlendirilmesi", *EKEV Akademi Dergisi*, cilt: 1, sayı: 2, Erzurum, (Mayıs 1998), ss 173-179.
- Duran, Gülnur, "Serlevha", *DİA*, c. XXXVI, ss. 567-569.
- _____, "Tezhip", *DİA*, c. XLI, ss. 63-65.
- Durmuş, İsmail, "Hasr", *DİA*, c. XVI, ss. 392-393.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eşas b. İshak b. Beşir, Süneni Ebû Dâvûd, (Mevsûatü'l-Hadîsi'-Şerîf el-Kütübü's-Sitteh), Dâru's-Selâm, Riyad, 2008.
- El-Fihrisü's-Şamil li't-türasi'l-Arabiyyi'l-İslamiyyi'l-Mahdud, Mahdudatü't-Tefsir*, Müessesetü Ali'l-Beyt, Amman, 1987.
- Hâdimî, Ebû Saîd, *Risâletü'l-besmele*, Âsîtâne, İstanbul, ts.
- <http://katalog.ibb.gov.tr/Yordam01.htm>
- <http://ktp.isam.org.tr>
- <http://www.mkutup.gov.tr/>
- <http://www.yazmalar.gov.tr/>
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid b. Mâce el-Kazvîni, *Sünen-i İbni Mâce (Mevsûatü'l-Hadîsi'-Şerîf el-Kütübü's-Sitteh)*, Dâru's-Selâm, Riyad, 2008.
- Kabaktepe, Osman Nuri, *Kadı Mîr Metni Üzerine Akkirmânî'nin İklilü't-terâcim'i*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 1997.
- Kallek, Cengiz, "İbn Cemâa", *DİA*, c. XIX, ss. 394-395.
- Kaya, Mehmet, "Tefsir Ekolleri Perspektifinden Kur'an'ın Çok Boyutlu Yorumu: Besmele Örneği", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015/1, cilt: 14, sayı: 27, ss. 83-116.
- Kaya, Murat, *Tanzimât'tan II. Meşrûtiyet'e Kadar (1839-1908) Matbu Türkçe Kur'an-ı Kerim Tercüme ve Tefsirleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2001.
- Kazvîni, Ebû'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdirrahmân b. Ömer b. Ahmed, *el-Îzâh fi ulûmi'l-belâğa*, nşr. M. Abdülmün'im Hafâcî, Kahire, 1400/1980
- Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-müellifin*, Müessesetü'r-Risâle, Dimeşk, 1957.

- Keita, Mahamadou, *Akkirmânî'nin Şerhu Atbâki'l-Atbâk İsimli Eserinin Tahkiki*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya 2016.
- Kurtûbî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekr, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'ân*, thk, Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Müessesetü'r-Risâle, Lübnân, 2006.
- Muhammed et-Tayyib el-İbrahîm, *İ'rabu'l-Kur'ânî'l-Kerim*, Dâru'n-Nefâis, Lübnan, 2006.
- Öcal, Şamil, "Osmanlı Kelamcıları Eş'ari miydi?- Muhammed Akkirmânî'nin İnsan Hürriyeti Anlayışı" *Dini Araştırmalar*, Ankara, 1999, cilt: 2, sayı: 5, ss. 225-254;
- Süreyya, Mehmed, *Sicill-i Osmanî, Yahud Tezkire-i Meşâhîr-i Osmaniye*, Sebil Yayınları, İstanbul, 1997.
- Teftâzânî, Sa'düddin Mes'ud b. Fahrüddin Ömer b. Burhanüddin Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî, *Muhtasarü'l-meânî*, nşr. Hacı Ahmed Hulusi, Dersaadet, İstanbul ts.
- Tezcan, Tuğrul, "Besmele Şerhi ve Risâletü'n-Nûriyye'de Dâvûd Karsî'nin Tefsir Yöntemi", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, cilt: 5, sayı: 4, 2016 (Nisan Özel), s. 824-849.
- Toksöz, Hatice, "Muhammed Akkirmânî'nin Ta'rîfâtü'l-Fünûn ve Menâkıbü'l-Musannifin Adlı Eserinde Felsefî İlimler Algısı", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, 2013, sayı: 42, ss. 177-205.
- Vural, Mehmet, "Osmanlı'da Felsefe ve Akkirmânî'nin Felsefi Düşünceleri", *Söz ve Adalet Dergisi*, sayı: 7, 2008, ss.115-120.
- Yakubovych, Mykhaylo M., "Muhammad al-Aqkirmani and his Iqad al-La'ali: The Reception of Ibn Sina in Early Modern Ottoman Empire", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, 2013, sayı: 41, ss. 197-217.
- Yıldız, İbrahîm, "Ebû İshâk ez-Zeccâc'ın Esmâ-i Hüsnâ ve Besmele Hakkında İki Eseri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24 (2015/1), ss. 33-64.
- Yıldız, Sâkib, "Akkirmânî", *DİA*, c. II, ss. 270.
- Yüksel, Yakup, "Beydâvî Tefsiri'nde Besmele Tahlili", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 14, sayı: 26, (2012/2) ss. 91-107.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kasım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed, *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmizit't-tenzîl ve 'uyûni'l-eğâvîl fi vücûhi't-te'vîl*, Dâru'l-Marife, Beyrut, 2009.